

УДК 342.565.2

doi.org/10.30970/jcl.4.2020.2

Юрій Барабаш

доктор юридичних наук, проф.,
член-кореспондент НАПрНУ,
Проректор з навчальної роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

«ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ VS ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ» ЯК ДИЛЕМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ОФІЦІЙНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДОКТРИНИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СКАРГИ¹

'MEANS FOR THE PROTECTION OF RIGHTS VS LEGAL CERTAINTY' AS A DILEMMA OF THE DOMESTIC OFFICIAL CONSTITUTIONAL DOCTRINE IN THE CONTEXT OF FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF INDIVIDUAL CONSTITUTIONAL COMPLAINT

Yurii Barabash

Doctor of Juridical Science, Prof., correspondent member of NALSU, Vice-Rector for Academic Affairs of
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Abstract | The article focuses on one of the most important current issues of constitutional jurisdiction – ensuring the effectiveness of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine made on the results of procedure initiated upon a constitutional complaint. Complaint as a form of appeal to the Constitutional Court of Ukraine introduced in 2016 to protect one's constitutional rights has not yet produced the expected outcome for ensuring the human rights. Already the first judicial decisions by the court of appeal demonstrated all the drawbacks of the 'normative' model of a complaint, chosen by the legislative body in the process of reforming the constitutional jurisdiction. First of all, this refers to the refusal of the courts of general jurisdiction to give ex tunc effect to the aforementioned decisions by the Constitutional Court of Ukraine.

Taking into account the stated purpose, the article analyses the judicial practice on the issues of application of decisions made by the Constitutional Court of Ukraine in cases of constitutional complaints from citizens and legal entities. The practice of application by the constitutional courts of foreign states of the institute of a constitutional complaint with the corresponding differentiation depending on the applied type of complaint is illustrated. Recommendations and conclusions of the Venice Commission and legal positions of the European Court have been considered to articulate the full-fledged vision of different solutions to the problem.

¹ Автор висловлює слова вдячності своїм колегам, відомим процесуалістам, академіку права В'ячеславу Комарову та доценту, докторанту Тетяні Цувіній за цінні поради та плідну дискусію під час підготовки цієї статті.

The necessity has been justified to give the prior value of legal certainty during the judicial review in the cases with horizontal nature of relationship between the parties as well as to protect the right of the complainant in the vertical relationship, in which the state is a party.

Another significant issue under analysis in this article is the issue of possible mechanisms of implementation of the norm (Part 3 Art. 152) of the Constitution of Ukraine, which provides for the compensation for the damages caused to physical or juridical persons by the acts or actions deemed to be unconstitutional.

Keywords: constitutional complaint, legal certainty, review of decisions under exceptional circumstances, ex tunc, cause of damages by an act of action deemed to be unconstitutional.

Анотація | Стаття присвячена одній із найбільш важливих на сьогодні проблем конституційного судочинства – забезпечення належної ефективності рішень Конституційного Суду України, ухвалених за наслідками розгляду конституційних скарг. Запроваджена в конституційне право України в 2016 році скарга, як форма звернення до Конституційного Суду України з метою захисту своїх конституційних прав, поки не дала очікуваного в питанні гарантуванні людських прав результату. Вже перші рішення Суду за скаргами продемонстрували всі вади «нормативної» моделі скарги, обраної законодавцем в процесі реформування конституційного судочинства. Перш за все, йдеться про відмову судів загальної юрисдикції надавати згаданим рішенням Конституційного Суду України ефект ex tunc.

Зважаючи на означену мету, в статті проаналізована судова практика з питань застосування Рішень Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами громадян та юридичних осіб. Проілюстрована практика застосування конституційними судами зарубіжних держав інституту конституційної скарги із відповідною диференціацією залежно від застосованого типу скарги. Для формування повноцінного бачення варіантів вирішення проблеми використані рекомендації та висновки Венеційської комісії та юридичні позиції Європейського суду з прав людини.

Доведена необхідність надання при перегляді судових рішень пріоритетного значення правовій визначеності у справах, де відносини між сторонами носять горизонтальний характер, та захисту прав скаржника у відносинах вертикального формату, де однією зі сторін виступає держава.

Іншим важливим питанням, яке було піддано аналізу в статті, стало питання про можливі механізми реалізації норми ч.3 ст. 152 Конституції України, якою передбачене відшкодування школи, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними.

Ключові слова: конституційна скарга, юридична визначеність, перегляд рішень за виключними обставинами, ex tunc, завдання шкоди неконституційним актом.

2016 рік в конституційній історії України ознаменувався внесенням масштабних змін до Основного положення закону, які охрестили «судовою реформою». Серед низки вагомих інновацій, які стосувались, як інституційної системи судоустрою та і засад його здійснення, предметом жвавого обговорення стало запровадження інституту конституційної скарги.

Вказаний інститут прийшов на заміну конституційному зверненню, який вважався найменш ефективною формою захисту особою своїх прав у конституційному судочинстві. Дійсно, через складні вимоги доступу до Конституційного Суду України громадян та юридичних осіб, ключовою перепорою був тягар заявника у доведенні на етапі подання конституційного звернення неоднозначного застосування судовими та адміністративними органами положень Конституції чи законів, робило цей інструмент скоріш ілюзорним засобом захисту прав, аніж реальним. Остання згадана умова вимагала від заявника аналізу судової та правозастосовчої практики та доведення факту неоднозначності на прикладі цілої низки актів правосуддя.

Другим слабким місцем інституту конституційного звернення були мінімальні шанси заявника на отримання сатисфакції у вигляді перегляду ухваленого відносно нього судового рішення, яке стало підставою для звернення до органу конституційного судочинства.

Однак, заради справедливості слід відмітити, що в окремих випадках все-таки відновлення порушеного права мало місце. Яскравим прикладом цього можна вважати ситуацію із реалізацією Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014, яке було ухвалено

за конституційним зверненням Скорохода В.В., відносно якого судом загальної юрисдикції було ухвалено рішення про виселення із службової квартири. Конституційний Суд України шляхом надання офіційної інтерпретації встановив факт невірної розуміння органом правосуддя положення ст. 125 Житлового кодексу, яка була покладена в основу рішення про виселення.

Подана Скороходом В.В. заява про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами (ухвалення Конституційним Судом згаданого рішення) була задоволена судом першої інстанції, що розглядав справу по суті, таким чином відновивши його право на житло (рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 11 серпня 2014 року у справі № 554/9047/14-ц)². Останнє було підтримано в апеляційній та касаційній інстанціях.

Що є не менш цікавим, і що може бути корисним під час аналізу наступних моментів, так це те, що на момент ухвалення згаданих судових рішень офіційне тлумачення певного нормативного положення Конституційним Судом України формально не вважалось підставою для перегляду рішення. Первинна редакція відповідної норми Цивільного процесуального кодексу України передбачала, що підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами є лише «встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане» (п. 4 ч.2 ст. 361 ЦПК України). Звертаємо увагу також на те, що поновлення провадження могло і за попереднім законодавством мати місце лише, якщо рішення ще не було виконано.

З приводу відсутності такої формальної підстави, як офіційна інтерпретація законодавчих положень, висловлювався і касаційний суд в особі Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: «не може вважатися нововиявленою обставиною висновки Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України» (Постанова Пленуму від 30 березня 2012 року № 4 «Про застосування цивільного процесуального законодавства при розгляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами»)³. Так само вищий суд звернув увагу судів першої та апеляційної інстанцій на те, що в тому випадку «якщо рішення суду виконано частково, воно не може бути переглянуто у зв'язку з нововиявленими обставинами». Попри це у справі Скорохода В.В. суди не сприйняли цю рекомендацію і відновили порушені права заявника.

Під час внесення системних змін до процесуального законодавства (закон від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII) означена норма була викладена в новій, чинній і до сьогодні редакції (правда на цей раз вже, як підстава перегляду рішень за виключними обставинами): «Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є... встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане» (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України)⁴. І слід було б очікувати, що відтепер ця підстава «запрацює», насамперед, у випадках задоволення Конституційним Судом індивідуальних скарг. Однак такі сподівання поки виявляються марними.

Для того, щоб встановити, в чому ж полягають причини таких невдач, дозволимо собі зробити декілька теоретико-компаративіських викладок.

Насамперед, слід звернути увагу на тому, що, не зважаючи на всі побажання європейського експертного середовища, український конституціодавець обрав модель саме «неповної», нормативної скарги. Суттєвою вадою такого різновиду конституційної скарги (на відміну від «повної»

² Рішення Октябрського районного суду м. Полтава від 11 серпня 2014 року, справа №554/9047/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40124532>

³ Постанова Пленуму від 30 березня 2012 року №4 «Про застосування цивільного процесуального законодавства при розгляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12#Text>

⁴ Цікаво те, що на певний час вказане обмеження щодо перегляду у випадку, коли рішення вже було виконано, було знято законом від 13 липня 2017 року № 2136-VIII

скарги) є відсутність можливості оскаржити в Конституційному Суді «будь-яку дію публічних властей, якими безпосередньо і в даний момент часу порушуються фундаментальні права особи»⁵.

Тільки за умов «повної» скарги можна спромогтись максимально поновлення у правах через скасування конституційним судом адміністративного акту чи судового рішення, яким було порушено відповідне право (правда, в більшості випадків, коли йдеться про завдання шкоди судовим рішенням правам людини, орган конституційної юрисдикції, визнаючи факт порушення фундаментальних свобод, направляє на новий розгляд до суду загальної юрисдикції)⁶.

Так, до прикладу відповідно до ст. 82 Закону про Конституційний Суд Чехії, в разі задоволення конституційної скарги Конституційний Суд може або скасувати оскаржуване рішення державного органу, або в разі порушення прав людини органом влади в інший спосіб, аніж через ухвалення рішення, зобов'язати такий орган припинити неправомірні дії та, за можливості, відновити ситуацію, що мала місце до порушення.

Як працює «повна» конституційна скарга можна продемонструвати на прикладі розгляду наступної скарги Конституційним Судом Сербії (рішення № 1607/2013 від 16 червня 2016 року). Скаржник, будучи журналістом, пенсіонером та дрібним акціонером державного товариства, був оштрафований апеляційним судом на значну суму за поширення недобросовісної інформації, шляхом розсилання листів політикам та державним діячам, та заклики до організації масових заходів проти злочинних, на думку скаржника, дій директора товариства. Предметом скарги було рішення апеляційного суду у його справі. Конституційний Суд, угледивши в діях апеляційного суду порушення конституційних прав скаржника на свободу слова, що виявилось у непропорційному втручанні в його (права) реалізацію, скасував рішення апеляційного суду та зобов'язав останній повторно розглянути справу.

Зважаючи на більшу ефективність саме «повного» різновиду конституційної скарги, як значалось раніш, європейське експертне середовище в особі Венеційської комісії рекомендувало українським властям імплементувати під час судової реформи саме такий її варіант: не зважаючи на те, що запропонований варіант конституційної скарги не є відступом від європейських стандартів доступу до конституційної юрисдикції, «однак повна конституційна скарга мала б більш позитивний ефект для громадян, які б отримали можливість ефективно захистити свої основні права в національних судах без потреби у зверненні до Європейського суду з прав людини»⁷.

Однак в кінцевому рахунку на рівні Основоположного закону України була запроваджена модель, відповідно до якої особа може звернутись із скаргою до Конституційного Суду України лише щодо питання відповідності Конституції України закону, що був застосований в остаточному судовому рішенні в її справі (ст. 151-1 Конституції). При цьому така скарга може бути подана лише в разі, коли всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Дещо подібна система індивідуального доступу до конституційного судочинства була свого часу запроваджена також і в Грузії.

Додатково важливим моментом під час конституційної реформи стало те, що було також конституційовано відповідне право на конституційну скаргу: «Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом». Не менш важливим стало те, що означене положення було поміщено в базову для визначення механізму захисту фундаментальних прав статтю 55 Основоположного закону, в якій закріплені судові гарантії прав людини, а також право на звернення до міжнародних судових установ, найбільш авторитетною та ефективною серед яких по праву вважається Європейський суд з прав людини.

⁵ Study of individual access to constitutional justice.

URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e)

⁶ The relations between the Constitutional Courts and the other national courts, including the interference in this area of the action of the European courts. URL: <https://www.confueconstco.org/reports/rep-xii/Slovenia-EN.pdf>

⁷ Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court of Ukraine.

URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e)

І відразу постало питання про те, чи можна вважати звернення до Конституційного Суду складовою права на судовий захист та ефективним національним засобом захисту прав людини в контексті умов прийнятності заяви до Європейського суду? Скорше за все, ні, через означену недовершеність застосованої моделі конституційної скарги.

В практиці Європейського суду траплялись непоодинокі випадки, коли Суду доводилось аналізувати згаданий інститут саме крізь призму наявності в останнього ознак «засобу юридичного захисту», який слід використати перш ніж звертатись до згаданої міжнародної судової установи. В багатьох випадках (правових систем Чехії, Німеччини, Польщі, Сербії, Іспанії, Боснії та Герцеговини) за конституційними судами визнавався статус «вищого апеляційного суду», а отже тією інстанцією, яку мала пройти особа, перш ніж звертатись до Європейського суду⁸.

Разом з тим, в аналогічних до українського варіанту випадках, Суд доходив протилежних висновків. Так, у справі яка стосувалась оскарження дій грузинських властей, Суд охрестив подібного роду скарги, як «абстрактні», (чи, далі, із посиланням на німецьку доктрину, використану у висновках Венеційської комісії, «нереальні» («non-real»), що не дають можливості особі оскаржити в Конституційному Суді конкретні судові рішення або адміністративні акти, які зачіпають його фундаментальні права. Так само, використання такої форми звернення до Конституційного Суду не дає можливість «забезпечити безпосереднє та оперативне відшкодування шкоди, завданої заявнику»⁹. А отже таку скаргу не можна вважати ефективним національним засобом правового захисту в розумінні Конвенції («*Apostol v. Georgia*» (2006), § 31, 40, 41)¹⁰.

Так само, раніш висловлене заперечення щодо можливості віднесення згаданого права на конституційну скаргу до права на судовий захист, обумовлене аналогічними мотивами, неможливості безпосереднього поновлення порушених прав в Конституційному Суді України. Фактично Суд своїм рішенням по скарзі може лише створити передумови для перегляду судового рішення по справі скаржника, що дасть можливість поновити порушені фундаментальні права.

Попри це інститут конституційної скарги запрацював на рівні конституційного судочинства і ми вже маємо 20 рішень Суду, ухваленими за наслідками розгляду конституційних скарг. Більш того маємо вже перший прецедент використання передбаченого ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України» інституту забезпечення конституційної скарги, яке полягає у встановленні тимчасової заборони вчиняти певну дію (мова йшла про забезпечення скарги на неконституційність положень ч. 1, 2 ст. 23 Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року № 898-IV, і в порядку забезпечення Суд заборонив здійснювати звернення стягнення на предмет іпотеки-квартиру, що належала скаржнику¹¹).

Разом з тим, вже перші рішення за скаргами винесли на поверхню одну із ключових проблем застосування інституту конституційної скарги, який ми задекларували у заголовку до цієї роботи. Традиційною ознакою рішень конституційних судів є їх темпоральна спрямованість у майбутнє.

Домінантним тут є принцип *ex nunc*, який означає дію акту чи рішення у майбутнє, *pro futuro*, та виключає його ретроспективне застосування. Застосування саме цього підходу у випадку із ухваленням рішення за наслідками розгляду конституційної скарги обумовлюється саме необхідністю дотримання принципу *res judicata*, як одного із ключових проявів правової визначеності у правосудді. Простими словами рішення органу конституційного судочинства не мало б порушувати принцип остаточності судового рішення у справі скаржника.

Досить яскраво сутність принципи юридичної визначеності у судовій діяльності була продемонстрована Європейським судом з прав людини в майже хрестоматійному рішенні у справі «Брумареску проти Румунії» («*Brumarescu v. Romania*» (1999), яке стосувалось порушення права на

⁸ Право Европейской конвенции по правам человека. Москва: Развитие правовых систем, 2017. С. 75

⁹ Там само.

¹⁰ «*Apostol v. Georgia*» (2006). European Court of Human Rights.

URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Apostol%20v.%20Georgia"\],"itemid":\["001-78157"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹¹ «Конституційний Суд України видав забезпечувальний наказ». Офіційний сайт Конституційного Суду України, 16.04.2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytucynnyy-sud-ukrayiny-vydav-zabezpechuvalnyy-nakaz>

справедливий судовий розгляд у зв'язку зі скасуванням за протестом Генерального прокурора Верховним судом Румунії рішення місцевого суду, що вже тривалий час, як набрало законної сили. При цьому Європейський суд вказує на те, «що, задовольняючи протест... Верховний Суд повністю анулював судовий процес, який закінчився - використовуючи вираз Верховного Суду - судовим рішенням, яке "не підлягало скасуванню" і *res judicata*, яке, більш того, було виконано»¹². Також вартим уваги є частково збіжна думка судді Х. Розакіса, висловлена ним у цій справі: «Коли правова система надає суду повноваження виносити остаточне рішення, але потім дозволяє скасовувати це рішення за допомогою відповідної процедури, то від цього страждає не тільки юридична визначеність, а й саме існування цього суду піддається сумніву, оскільки, по суті, у нього повністю відсутні повноваження щодо остаточного вирішення правових питань»¹³.

При цьому при сприймаємо, як уточнюючі про можливість перегляду судових рішень в контексті дії принципу *res judicata* юридичну позицію, висловлену Європейським судом в подібній справі «Рябих проти Росії» (2003): «Суд вважає, що право на суд буде рівною мірою ілюзорним, якщо правова система договірної держави дозволяє скасування судового рішення, яке стало остаточним і обов'язковим, вищестоящим судом за протестом, що був внесений державною посадовою особою (виділено мною – Ю.Б.)»¹⁴.

Своєрідною протиположністю згаданому принципу *ex tunc* є принцип *ex tunc*, який означає спрямованість рішення суду в тому числі і в минуле, що в свою чергу означає можливість перегляду правових актів, ухвалених на підставі закону, визнаних судом неконституційним. Чому це важливо для аналізу інституту конституційної скарги? Як раз ключовою дилемою в умовах неповної, абстрактної конституційної скарги залишається питання, що ж в кінцевому випадку зможе отримати громадянин, скарга якого була задоволена Конституційним Судом?

Досить яскраво цю ситуацію можна проілюструвати на прикладі двох конституційних скарг, поданих Акціонерним товариством «Запорізький завод феросплавів» (далі – АТ «ЗЗФ»). Перша скарга стосувалась відповідно Конституції повноважень Національного антикорупційного бюро України подавати позови до суду про визнання угод недійсними. Саме цими повноваженнями скористалось НАБУ та спроміглось визнати недійсними два договори про переведення боргу та угоду про зарахування зустрічних однорідних вимог, по яким однією зі сторін було АТ «ЗЗФ»¹⁵.

Конституційний Суд України з малозрозумілих мені мотивів¹⁶ ухвалив рішення про неконституційність оскаржуваних положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», якими врегульовувались зазначені повноваження бюро (Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 4-р(II)/2019).

Наступним логічним кроком з боку АТ «ЗЗФ» стало подання заяви про перегляд рішення господарського суду у його справі за виключними обставинами, якими стало ухвалення Конституційним Судом рішення про неконституційність положень закону, на підставі якого НАБУ подало позов до суду. Однак ні суд апеляційної інстанції (як суд, що виносив остаточне рішення по суті), ні Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду не знайшли підстав для задоволення заяви про перегляд рішення.

¹² “Brumarescu v. Romania”, § 62. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>

¹³ Concurring opinion of Judge Rozakis, “Brumarescu v. Romania”. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-58337%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-58337%22]).

¹⁴ «Рябих проти Росії». Європейський Суд з прав людини. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.

¹⁵ Постанова Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р. у справі № 910/20190/16. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>

¹⁶ Оскільки, виходячи із логіки положення, зафіксованого в п.6 ч. 2 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», в скарзі має бути чітко вказано яке конкретно конституційне право було порушено застосуванням закону, конституційність якого ставиться під сумнів у скарзі. Саме з цього має виходити Суд при розгляді скарги та винесенні рішення. Натомість рішення про неконституційність відповідних положень, визначених у скарзі, обґрунтована посиланням на засади конституційного ладу та повноваження парламенту, без аргументації відносно порушення відповідних конституційних прав.

В основі мотивації постанови Верховного Суду лежали два ключових аргументи. По-перше, «виконання судового рішення про визнання недійсним правочину (договору, угоди) не вимагає від учасників справи та/або уповноважених органів вчинення певних заходів щодо його фактичного виконання, а визначені цим рішенням наслідки настають для сторін з моменту набрання законної сили таким судовим рішенням, тобто фактично виконання рішення суду вичерпується фактом набранням ним законної сили, тому перегляд такого рішення... суперечитиме принципу *res judicata*». А, по-друге, «прийняття Конституційним Судом України рішення, яке покладено в основу Заяви, як підстави для перегляду постанови суду апеляційної інстанції за виключними обставинами, не є правовою підставою для її скасування, оскільки на момент виникнення спірних правовідносин у справі, що переглядається, п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України "Про Національне антикорупційне бюро України" був чинним і у встановленому законом порядку дана норма закону неконституційною не визнавалась»¹⁷.

Як доводять самі судді Верховного Суду в аналогічній спосіб складається на сьогодні і вся судова практика з питання перегляду рішень на підставі визнання Конституційним Судом України неконституційним закону, на підставі якого ухвалювалось відповідне рішення¹⁸.

Повертаючись до кейсу по справі АТ «ЗЗФ», маємо відмітити, що після цього заявник знову звернувся із скаргою до конституційного суду, але цього разу предметом оскарження стала норма п. 1 ч.3 ст. 320 Господарського процесуального кодексу, якою визначена згадана підстава для перегляду рішень за виключними обставинами¹⁹. Більш конкретною вимогою є неконституційність цієї норми в частині положення «якщо рішення суду ще не виконано». На думку заявника, саме це положення завадило йому отримати сатисфакцію в касаційному суді при спробі переглянути рішення у своїй справі, тим самим було порушено права заявника на судовий захист своїх прав та на відшкодування матеріальною (моральною) шкоди, завданої актом, що визнаний неконституційним (відповідно ч.1 ст. 55 та ч.3 ст. 152 Конституції України). Таким чином АТ «ЗЗФ» наполягає на тому, що конституційна скарга, задоволена Конституційним Судом України, повинна мати у його ситуації реальний ефект і виступати інструментом поновлення порушених прав²⁰.

Отже ми маємо практичний вимір означеної раніш дилеми, яку Венеційська комісія у своїх численних висновках охрестила як протистояння «засобу захисту прав людини» (в оригіналі «individual remedy») та «юридичної визначеності», яскравим проявом чого правосудді є вже неодноразово згаданий принцип *res judicata*.

Доречно відмітити, що цю дилему Венеційська комісія спробувала вирішити за запитом Голови Конституційного Суду Грузії. Грузинські колеги імплементувавши дещо аналогічний варіант конституційної скарги зіткнулись із подібними проблемами при спробі врегулювати питання перегляду судових рішень в разі задоволення органом конституційної юрисдикції індивідуальної скарги. Не надавши конкретних рецептів вирішення проблеми, при цьому Венеційська комісія в своєму *amicus curiae* зробила низку вагомих висновків²¹.

Зокрема, європейські експерти вказали на те, що слід проводити у згаданому контексті диференціацію між спорами, в яких обома сторонами виступають приватні особи та спори між

¹⁷ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14 січня 2020 року у справі № 910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>

¹⁸ Ретельну наукову розвідку з цього приводу здійснив проф. А. Єзеров: Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинств. Вісник Конституційного суду України. 2020. №3. С.112–124.

¹⁹ Цитована норма є аналогічна до вже згаданої норми ЦПК: «Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є... встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане».

²⁰ Відкриту частину пленарного засідання Великої Палати Конституційного Суду України у цій справі див. тут: URL: http://sv1.ccu.gov.ua/video_ccu/ksu_29_10_2020.mp4

²¹ *Amicus Curiae brief for The Constitutional Court of Georgia on the effect of Constitutional Court decisions on final judgements in civil and administrative cases.* URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)012-e)

приватними особами та державою. В першому випадку, типовому цивільному спорі (спорам в межах «горизонтальних відносин») юридична визначеність має більше значення, порівняно із адміністративно-правовими спорами. На думку експертів Венеційської комісії, «якщо остаточне рішення було винесене на користь однієї приватної особи, але законодавче положення, на якому базується це рішення визнано неконституційним на запит "сторони, що програла", то в такому разі, "сторона, що перемогла" втратить вже набуте внаслідок перегляду ухваленого рішення». Аналогічним чином в таких випадках може мати порушення принципу рівності, оскільки «різне поводження у вирішених раніш справах, залежне від непередбачуваності конкретних судових проваджень, може створити ситуації нерівного поводження без достатнього обґрунтування»²².

Іншим важливим відміченим аспектом є те, що запроваджуючи інститут перегляду раніш ухвалених рішень, можна виходити із німецької доктрини, відповідно до якої ця ситуація моделюється по типу «полювання за неконституційними актами», в результаті чого ключовим бенефіціаром від визнання закону неконституційним має бути той, хто «впіймав» чи «вполював» на таку неконституційність²³.

Що стосується вітчизняного контексту, то маємо до цього додати питання, яке було поставлено в другій конституційній скарзі АТ «ЗЗФ», а саме конституційність умови для перегляду рішення, пов'язану із тим, що таке рішення ще не було виконане.

Спробуємо розібрати цю ситуацію на прикладі того ж таки кейсу із відмовою Верховним Судом у перегляді рішення у справі. Нагадаємо, що Верховний Суд вказав, що подібного роду рішення про визнання недійсним правочину є вже виконаним в момент набрання ним законної сили, оскільки не передбачає примусового виконання.

Тут варто зауважити, що традиційно в теорії позовного провадження прийнято виділяти три типи позовів: позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови. При цьому тільки позови про присудження пов'язані із примусовим виконанням вимог боржника-відповідача²⁴. В даному випадку ми маємо справу із типовим позовом про визнання, при поданні якого «позивач не ставить собі за мету матеріальне присудження, його мета полягає в усуненні сумнівів відносно існування правовідносин»²⁵.

Іншим важливим теоретичним моментом, який ми також повинні взяти до уваги, це юридичні властивості рішень в цивільному (господарському) процесі, насамперед такі із них, як законна сила та здійсненність. Варто відмітити, що в теорії цивільного процесуального права, ведуться дискусії відносно співвідношення цих властивостей, часу їх виникнення у судового рішення, існування залежно від типу позову, за наслідками якого ухвалене судове рішення тощо. Зокрема, вказується на те, що «виконуваність не є наслідком законної сили судового рішення», а також те, що «виконуваність не є обов'язковою властивістю законної сили судового рішення, тому що всі рішення вступають в законну силу, але не всі вони можуть бути виконані»²⁶.

З іншого боку стверджується, і не безпідставно, що «здійсненність» є обов'язковою і невід'ємною властивістю, притаманною усім видам судових рішень, що вступили в законну силу, і проявляється у взаємозв'язку з такою властивістю судового рішення, як загальнообов'язковість»²⁷.

В цьому контексті слід зважити на ще одну обставину, на яку звернули мою увагу колеги-процесуалісти. Йдеться про наступну новелу, яка з'явилась в ході системного оновлення процесуального законодавства в 2017 році: «За наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суд у разі необхідності вирішує питання про *зупинення виконання рішення (ухвали) суду або*

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 520.

²⁵ Там само.

²⁶ Масленникова Н. И. Законная сила судебного решения в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1975 (цит. за: Манташян А. О. Исполнимость судебного решения. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2015. №9. С. 136.

²⁷ Манташян А.О. Исполнимость судебного решения. С. 139.

зупинення його дії (виділено мною – Ю.Б.)» (абз. 2 ч. 8 ст. 394 ГПК України). Таким чином, законодавець проводить певний темпоральний та змістовний водорозділ між цими двома властивостями.

Здійснена теоретична розвідка має значення для нашого аналізу в контексті юридичної позиції, висловленої Верховним Судом у згаданій ухвалі про відмові у задоволенні заяви АТ «ЗЗФ» про те, що у рішеннях по справам щодо позовів про визнання їх виконання вичерпується фактом набранням законної сили таким рішенням. Скоріш за все слід говорити, що їх здійсненність обумовлюється їх загальнообов'язковістю, що виникає внаслідок набрання судовим рішенням законної сили.

Попри це, друга скарга АТ «ЗЗФ», обумовлена відмовою Верховного Суду через те, що первинне рішення, на думку Суду, на момент подачі заяви про його перегляд воно вже виконано. І навколо цього скаргник намагається побудувати свою аргументацію, говорячи про те, що це не має стати перепорою для відновлення його права на власність, порушеного внаслідок ухвалення рішення у його справі, а також те, що його ситуацію не слід розглядати крізь призму спору у горизонтальній площині, оскільки НАБУ діяло в інтересах держави, і самі ці інтереси, а не іншої приватної сторони були захищені цим рішенням.

Для більшого адекватного розуміння цього питання варто звернутись до офіційної інтерпретації норм, що визначають завдання агентів держави, які ініціюють розгляд справ у господарському судочинстві. Ключовим поняттям тут є «інтерес держави», заради захисту якого уповноважений суб'єкт владних повноважень ініціює розгляд справ в господарському суді, не будучи при цьому кінцевим бенефіціаром результатів розгляду справи по суті. Як зауважив з цього приводу Конституційний Суд України, в основі інтересів держави «завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо» (рішення Суду від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99). У аналізованій же справі НАБУ діяло з метою захисту економічної та енергетичної безпеки держави, при цьому держава, окрім відновлення правопорядку та захисту безпеки у вказаних сферах, жодних інших благ не набула.

Таким чином можемо зробити висновок, що до відносин власності, які пов'язані із переведенням боргових зобов'язань АТ «ЗЗФ», держава за рішенням суду у справі АТ «ЗЗФ» жодним чином не була залучена, таким чином вони залишились горизонтальними відносинами між декількома господарюючими суб'єктами.

Окрім цього, ключовим не з'ясованим питанням з моменту розгляду першої скарги АТ «ЗЗФ» залишається питання, яке ж все-таки конституційне право АТ «ЗЗФ» було порушено при розгляді його справи в господарських судах. А отже, і чому суд, що розглядав його справу по суті, має переглянути справу? Адже факт порушення законодавства при укладенні оспорюваних договорів був визнаний остаточно та не піддався після цього сумніву.

Тож може постати наступне питання – якщо здійснити відновлення прав не виявляється можливим, тоді на яку сатисфакцію може розраховувати скаргник у конституційному провадженні? Заявник в особі АТ «ЗЗФ» в другій скарзі звертає увагу на існування права на відшкодування шкоди, завданої актами держави, що були визнані неконституційними (ч. 3 ст. 152 Конституції України).

Однак, перш, ніж проаналізувати український контекст справи, варто продемонструвати, в якій спосіб подібні механізми діють в зарубіжних системах конституційної юстиції.

Так, приміром, задовольняючи конституційну скаргу, Конституційний Суд Словаччини може присудити скаргнику грошову компенсацію. Сума компенсації залежить від ступеня порушення основного права, тривалості порушення, та враховує практику Європейського суду з прав людини у питанні про визначення розміру відшкодування²⁸. Щодо останнього моменту, то в

²⁸ Исполнение решений конституционных судов: сб. докладов. Москва: Институт права и публичной политики, 2003. С. 201.

практиці Суду трапляються цікаві випадки, коли він відступає від загального правила враховувати при визначенні розміру відшкодування практику ЄСПЛ.

Так, розглядаючи скаргу громадянина на затягування розгляду його позову в місцевому суді про скасування заборони міської влади на проведення запланованого ним мирного зібрання, Конституційний Суд визнав факт порушення місцевим судом конституційних прав скажника та присудив останньому компенсацію у розмірі 1 євро. Саме на такому розмірі наполягав скажник. Попри той факт, що в більшості випадків Європейський суд з прав людини відмовляє у задоволенні таких прохань, Конституційний Суд Словаччини вказав, що така сума має символічне значення, демонструє інтерес скажника у захисті людських прав та не повинна розглядатись як свого роду неповага до місцевого суду» (рішення КС Словаччини від 16 лютого 2010 року)²⁹.

Завершуючи розмову про можливість екстраполювання досвіду Євросуду в частині визначення розміру компенсації варто також зважити на два моменти. По-перше, створені Судом для кожної із п'яти секцій таблиці із визначення розміру компенсації в розрізі порушення того чи іншого права є документами для внутрішнього користування, які жодного разу не оприлюднювалися. По-друге, при встановленні компенсаційної суми Суд додатково використовує корегуючі таблиці, в яких врахований рівень життя в тій чи іншій державі. Таким чином розмір компенсації за одне і теж саме порушення та за однакових обставин може бути різний, якщо, приміром, одна заява була подана проти Великої Британії, а аналогічна інша проти Албанії³⁰.

Що для нас в цьому питанні є найбільш принциповим? Вочевидь, виходячи із юридичної природи конституційної скарги у праві України та конструювання норми ч. 3 ст. 152 Конституції України, право на відшкодування шкоди, завданої неконституційними діями чи актами державних агентів, не може розглядатись, як складова права на судовий захист, та носить самостійний характер, хоча і пов'язане із правом на звернення до Конституційного Суду України.

По-друге, воно не носить абсолютного характеру і застосування тут положення ч. 3 ст. 8 Конституції про можливість безпосереднього звернення до суду для його реалізації виключно на підставі норм Основного закону є досить сумнівним. Це чітко підкреслив і сам Конституційний Суд України в рішенні від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009, вказавши, що «... матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку. Тому позитивним обов'язком держави є прийняття відповідного закону, який має визначати порядок та умови такого відшкодування». Слід відмітити, що такого закону до останнього часу немає.

Щодо останнього, то дещо дивує позиція окремих місцевих та апеляційних судів, які почали без оглядки на будь-які застереження активно використовувати принцип аналогії закону до вказаного інституту відшкодування шкоди за ст. 152 Конституції. Так, до прикладу, Восьмий апеляційний адміністративний суд розглядаючи апеляційну скаргу у справі про відшкодування громадянину шкоди завданої визнаного рішенням КСУ від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 законом, який стосувався оподаткування пенсій. Визнавши, що на момент вирішення спірних відносин спеціального закону, передбачено ч. 3 ст. 152 Конституції України, ще не було прийнято, суд чомусь вирішив використати у цій справі аналогію закону. Суд застосував ст. 1175 Цивільного кодексу України, яка стосується особливостей відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади незаконного акту. І після цього встановив розмір шкоди шляхом сумування за весь попередній період (з моменту набуття чинності визнаного неконституційним законом до моменту ухвалення згаданого Рішення) коштів, утриманих з його пенсії, як податок (постанова суду № 140/415/20 від 17 листопада 2020 року)³¹. При цьому залишилось загадкою, по-перше, чому суд вирішив, що тут може спрацювати аналогія закону, оскільки в цивільному законодавстві мова йде про відшкодуванні шкоди за акт, яким ця шкода була

²⁹ SVK-2011-2-002. Constitutional Court of Slovakia. URL: <http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>

³⁰ Право Европейской конвенции по правам человека. Москва: Развитие правовых систем, 2017. С. 206–207.

³¹ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду №140/415/20 від 17 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014162>

безпосередньо задіяна. Рішення ж Конституційного Суду України приймалось в порядку абстрактного нормоконтролю і в ньому не встановлювався жоден факт та не робилась оцінка завдання шкоди правам конкретного громадянина.

По-друге, чому саме за таким принципом вираховувалась заподіяна шкода, адже норми ч. 3 ст. 152 та ст. 56 (про відшкодування шкоди завданої незаконними актами та діями агентами держави) Конституції України попри свою схожість мають різну юридичну природу і стосуються різних інститутів права.

Попри це залишається відкритим запитання, яким же може бути механізм забезпечення реалізації ч. 3 ст. 152 Конституції? Вочевидь, що це і має бути той компенсаторний механізм, який повинен спрацювати у разі, коли переглянути судові рішення у справі скажника вже не виявляється можливим. При цьому, також стає зрозумілим, що Конституційний Суд України за умов функціонування нормативної конституційної скарги не може виступати тією інстанцією, яку слід уповноважувати на визначення розміру компенсації. Оскільки, Суд, розглядаючи скаргу не оцінює факти, пов'язані із завданням шкоди правам скажника (загалом, згідно чинного законодавства Суд може мати справу із фактажем лише у ситуації, коли вирішує чи вживати забезпечувальні заходи по скарзі). А отже, Суд лише вказує чи не порушує абстрактно оскаржуваний закон конституційні права.

Потенційно інституцією, яка може визначати розмір компенсації, може стати суд, який уповноважений розглядати заяву про перегляд справи за виключними обставинами (хоча, при цьому, залишається питання, чи здатен суд, який виніс рішення у справі на підставі неконституційного закону, неупереджено оцінити розмір шкоди, завданої винесеним ним же рішенням).

Підсумовуючи проведений аналіз, дозволимо зробити собі декілька висновків.

1. При аналізі норм процесуального законодавства слід виходити із тієї моделі конституційної скарги, яка була запроваджена у правову систему України. Вочевидь, що нормативна конституційна скарга не створює аналогічних до повної скарги можливостей для перегляду рішення у справі скажника.

2. Норма про обмеження можливості для перегляду рішень за виключними обставинами, передбачена Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами, які розраховані на вирішення спорів у «горизонтальних» правовідносинах, має правильну спрямованість на гарантування принципу юридичної визначеності. Останнє є важливою гарантією конституційного права на судовий захист.

3. Не можемо сказати того ж про аналогічну норму, закріплену в п. 1 ч.5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України. Тут, у ситуації вертикальних відносин «держава – громадянин», якраз конституційна скарга, навіть у такому «нереальному» (за термінологією Європейського суду з прав людини) варіанті, має виступити реальним механізмом захисту прав людини. І в ситуації, коли така скарга буде задоволена Конституційним Судом права скажника мають бути поновлені, не зважаючи на те, виконано рішення чи ні.

4. Разом з тим, залишати згадану норму без будь-яких застережень так само навряд чи доцільно. Адже може трапитись ситуація, коли відновити порушені права просто не буде ніякої можливості. Як наприклад, це має місце у таких швидкоплинних правовідносинах, як виборчі.

Проілюструвати це можна на прикладі кейсу М. Мельниченка, якого ЦВК не допустила до виборів народних депутатів України, що мали відбутись 31 березня 2002 року, через встановлений, на думку ЦВК, факт невідповідності М. Мельниченка такому виборчому цензу, як постійне проживання на території України. Тоді йому вдалося отримати сатисфакцію лише в Європейському суді з прав людини: 19 жовтня 2004 року Європейський суд, розглянувши справу «Мельниченко проти України», встановив факт порушення Українською державою конвенційного права М. Мельниченка на участь у вільних виборах.

В подальшому, він пробував відновити свої права, звертаючись і до ЦВК і до Верховного Суду України. Останній своїм рішенням від 14 липня 2005 року зобов'язав ЦВК розглянути з урахуванням рішення Європейського суду з прав людини заяву М. Мельниченка про відновлення його

статусу, як кандидата в народні депутати України. Комісія не знайшла можливим задовольнити його заяву через завершення виборчого процесу та скасування попередньої редакції виборчого закону, за яким М. Мельниченко було відмовлено у реєстрації кандидатом у народні депутати України (правда остаточно «крапку» у цій справі поставив все-таки Верховний Суд України, який за скаргою ЦВК в порядку перегляду первинного рішення Верховного Суду України ще 2002 року на постанову ЦВК: Суд визнав, що будь-які скарги Мельниченка М. щодо усунення перешкод на виборах, розглянуті будь-яким судом після завершення виборів бути не можуть, а тому ж разі, якщо судові рішення буде все-таки постановлене, то воно «не буде мати правового значення, оскільки не може вплинути на подію, що мала місце на час її ухвалення»)³².

З урахуванням вказаних обставин, ми можемо, як варіант запропонувати встановити таке обмеження на перегляд рішення в адміністративній справі за виключними обставинами при постановленні Конституційним Судом рішення за скаргою: встановлена КСУ неконституційність закону, застосованого судом при вирішенні справи, не є підставою для перегляду судового рішення у справі скаржника лише у випадку, коли порушені вказаним законом права відновленню не підлягають.

6. Щодо кримінального процесу, то існуюча в Кримінальному процесуальному кодексі України формула про те, що в контексті перегляду рішень за виключними обставинами до останніх відноситься «встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи», не викликає жодних застережень.

З іншої сторони, суди в окремих випадках намагаються чомусь екстраполювати підходи з господарського судочинства на кримінальний процес.

Так, 18 листопада 2020 року Велика Палата Верховного Суду, розглянула заяву громадянина, в якій він просив переглянути за виключними обставинами ухвалу Кримінального касаційного суду від 25 жовтня 2019 року, якою відмовлено у відкритті касаційного провадження за його касаційною скаргою на ухвалу Херсонського апеляційного суду від 18 липня 2019 року, і скасувати її, постановивши при цьому ухвалу про відкриття касаційного провадження. Виключною обставиною заявник вважав Рішення Конституційного Суду України від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020, щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309 КПК. Відмовляючи в задоволенні заяви, Суд чомусь послався на юридичну позицію своїх колег із Касаційного господарського суду про те, що «встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, має значення, перш за все, як рішення загального характеру, яким визначається правова позиція для вирішення наступних справ, а не як підстава для перегляду справи із ретроспективним застосуванням нової правової позиції і зміни таким чином стану правової визначеності, вже встановленої остаточною судовим рішенням (п. 9.9 постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 жовтня 2019 року у справі № 922/1391/18)»³³.

Вважаємо, що для таких висновків саме у кримінальному процесі немає достатніх підстав, і як раз саме в такому різновиду судочинства ефект *ex tunc* рішень по конституційним скаргам має спрацьовувати майже в кожному випадку.

³² Рішення Верховного Суду України від 8 лютого 2002 року. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-3-pershogo-protokolu-pravo-na-vilni-vibori>

³³ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 жовтня 2019 року у справі №922/1391/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Amicus Curiae brief for The Constitutional Court of Georgia on the effect of Constitutional Court decisions on final judgements in civil and administrative cases. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)012-e).
2. Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court of Ukraine. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e).
3. Study of individual access to constitutional justice. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e).
4. The relations between the Constitutional Courts and the other national courts, including the interference in this area of the action of the European courts. URL: <https://www.confueconstco.org/reports/rep-xii/Slovenia-EN.pdf>.
5. Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. Вісник Конституційного суду України. 2020. №3. С.112–124.
6. Исполнение решений конституционных судов: сб. докладов. Москва: Институт права и публичной политики, 2003. 224 с.
7. “Конституційний Суд України видав забезпечувальний наказ”. Офіційний сайт Конституційного Суду України, 16.04.2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytucijnyy-sud-ukrayiny-vydav-zabezpechuvalnyy-nakaz>
8. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
9. Манташян А. О. Исполнимость судебного решения. Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). 2015. №9. С. 133–139.
10. Право Европейской конвенции по правам человека. Москва: Развитие правовых систем, 2017. 1432 с.

Перелік юридичних документів:

11. «Apostol v. Georgia» (2006). European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Apostol%20v.%20Georgia"\],"itemid":\["001-78157"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
12. “Brumarescu v. Romania”, § 62. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
13. Concurring opinion of Judge Rozakis, “Brumarescu v. Romania”. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid%22:\[%22001-58337%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{).
14. SVK-2011-2-002. Constitutional Court of Slovakia. URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>
15. «Рябих проти Росії». Європейський Суд з прав людини. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.
16. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року №4 «Про застосування цивільного процесуального законодавства при розгляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12#Text>
17. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р. у справі № 910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70389036>
18. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14 січня 2020 року у справі №910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>.
19. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду №140/415/20 від 17 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014162>
20. Рішення Верховного Суду України від 8 лютого 2002 року. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-3-pershogo-protokolu-pravo-na-vilni-vibori>
21. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 жовтня 2019 року у справі №922/1391/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>
22. Рішення Октябрського районного суду м. Полтава від 11 серпня 2014 року, справа №554/9047/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40124532>

References

Bibliography:

1. Amicus Curiae brief for The Constitutional Court of Georgia on the effect of Constitutional Court decisions on final judgements in civil and administrative cases. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)012-e).
2. Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court of Ukraine. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e).
3. Study of individual access to constitutional justice. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e).
4. The relations between the Constitutional Courts and the other national courts, including the interference in this area of the action of the European courts. URL: <https://www.confueconstco.org/reports/rep-xii/Slovenia-EN.pdf>.

5. Ispolnenye resheniy konstitutsyonnykh sudov: sb. dokladov. Moskva: Instytut prava y publychnoi polityky, 2003. 224 s.
6. "Konstytutsiyni Sud Ukrainy vydav zabezpechuvalniy nakaz". Ofitsiyni sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, 16.04.2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytutsiyniy-sud-ukrayiny-vydav-zabezpechuvalnyy-nakaz>
7. Kurs tsyvilnoho protsesu / za red. V. V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s.
8. Mantashian A. O. Yspolnymost sudebnogo resheniya. Vestnyk Unyversyteta ymeny O. E. Kutafyna (MHUA). 2015. №9. S. 133–139.
9. Pravo Evropeiskoi konventsyy po pravam cheloveka. Moskva: Razvitye pravovykh system, 2017. 1432 s.
10. Yezerov A. Nekonstytutsiynist zakonu yak pidstava dlia perehliadu sudovykh rishen za vykliuchnymy obstavynamy v administratyvnomu sudochynstv. Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy. 2020. №3. S.112–124.

List of legal documents:

11. «Apostol v. Georgia» (2006). European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"Apostol%20v.%20Georgia\"\],\"itemid\":\[\"001-78157\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
12. "Brumarescu v. Romania", § 62. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
13. Concurring opinion of Judge Rozakis, "Brumarescu v. Romania". European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"%22itemid%22:\[\"%22001-58337%22\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\).
14. SVK-2011-2-002. Constitutional Court of Slovakia. URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>
15. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 30 bereznia 2012 roku №4 «Pro zastosuvannia tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva pry rozghliadi sudovykh rishen u zviazku z novovyiavlenymy obstavynamy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12#Text>
16. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 16 lystopada 2017 r. u spravi № 910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70389036>
17. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 14 sichnia 2020 roku u spravi №910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>.
18. Postanova Vosmoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu №140/415/20 vid 17 lystopada 2020 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014162>
19. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 29 zhovtnia 2019 roku u spravi №922/1391/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>
20. Rishennia Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 8 liutoho 2002 roku. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-3-pershogo-protokolu-pravo-na-vilni-vibori>
21. «Riabykh proty Rosii». Yevropeyskyi Sud z prav liudyny. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.
22. Rishennia Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltava vid 11 serpnia 2014 roku, sprava №554/9047/14-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40124532>